

Führung der Amtsgeschäfte der Schulleitungen an Volks- und Bürgerschulen, Wien 1893 und 1900. Allgemeine Chronik des Volksschulwesens. 14. Jahrg. Breslau 1878, str. 254. Ferd. Frank, Schulchronik. Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde. Herausgegeben von Dr. Joseph Loos. II. Band. Wien und Leipzig 1908, str. 603 do 605. — Ferdinand Frank, Enzyklopädisches Handbuch der Normalien für das österreichische Volksschulwesen. Wien 1910. — Naprava šolske kronike. UT XVIII, 1878, str. 206—207. — K-n, Ueber Amtsschriften, LZg X, 1882. — Einrichtung der Schulchronik, LZg XX, 1892, str. 76—77. — B., Die neuen Drucksorten für die Amtsschriften an den Volksschulen Krains, LZg XXI, 1893, str. 182—184. — Ivan Klemenčič, O nastavljanju krajevnih kronik, Popotnik XIV, 1893, št. 14 in 15, str. 214—217 in 230—233. — A. Kržišnik, Krajevna kronika, Slov. učitelj XXI, 1920, št. 3, str. 55—56. — Ivan Hribski, Šolski upravitelj,

1927. — Ciril Dekval, Učiteljevo delo v šoli na Kočevskem. Referat na narodno obrambnem tečaju Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, ki je bil 8. in 9. januarja 1940 v Kočevju. Tipkopis, str. 58—71. — Vilko Menard, Kako naj pišemo šolske kronike. Kongres pedagoških delavcev LRS na Bledu II. 1951. Pedagoški tisk, 3. zv., str. 65—75. — Franc Ostanek, Pomen šolskih kronik za zgodovino šolstva, Kronika I, 1953, str. 177—183. — Fran Roš, Okupator piše kroniko, Prosvetni delavec, priloga Popotnika LXIV, 1947, str. 10—14. — F. H., Pišimo krajevne kronike, PD VI., št. 2 in 3 (28. I. 1955). — Josip Bénédek, Čertice iz šolske kronike narodne šole v Planini na Notranjskem, Slov. učitelj, III, 1875, št. 17, str. 261—264. — Aus der Chronik der Laibacher Lehrerbildungsanstalt, LZg 36, 1908, Nr 5 in 6, 104—108 in 125—128. — Administrativno poslovanje v vzgojnih domovih. Objave Ministrstva prosvete LRS, II, št. 5 (5. III. 1951).

VRHNIŠKI MITNIČARJI

RAFAEL OGRIN

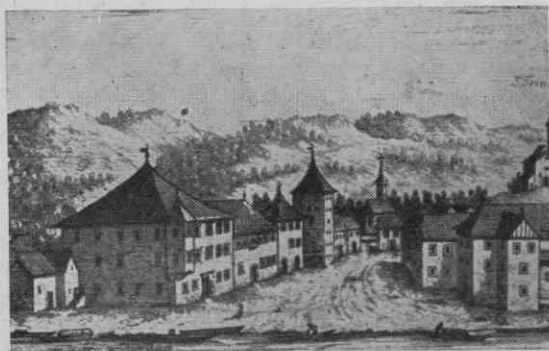
Na Valvasorjevi sliki Vrhnike je narisana del Brega, ki leži ob poti od Ljubljane do cerkve sv. Lenarta. Slika kaže, kakšno podobo je imel današnji Cankarjev trg pred približno 300 leti. Takrat ga je zaključevala gotska cerkvica sv. Lenarta, okrog katere je bilo majhno pokopališče, kjer so pokopavali do leta 1733.¹ Nekako ob tem času je bila sezidana sedanja baročna cerkev, pokopališče pa opuščeno. Na tem trgu je stanovala tedaj trška gospoda, Kalini, Hofmani in Garzaroliji, sami priseljenci, ki so imeli v rokah mitnico, pošto in pogosto tudi trško sodstvo. Tu ob Ljubljani je bilo potniško pristanišče, kjer so prestopali potniki iz čolnov na poštno konje ali vozove. Prvi most na tem mestu so

zgradili šele leta 1790.² Tovorno pristanišče pa je bilo kakih 500 m nižje ob Ljubljani.

Vrhnika je stala ob važni trgovski poti, ki je vezala sever z jugom. Trgovsko blago in potnike so vozili od Ljubljane do Vrhnike po Ljubljani, ker je bila cesta od Ljubljane do Vrhnike pogosto zaradi poplav neprevozna. Grof Lamberg, ki je to cesto uredil, poroča leta 1756 z velikim zadovoljstvom, da je bila cesta od Vrhnike do Stare Štange na Drenovem griču leta 1755 le tri tedne pod vodo, ki je segala do kolen.³ Poplave so minile šele, ko je bil zgrajen Gruberjev prekop. Od Vrhnike dalje so blago tovorili oziroma pozneje, ko je bila sredi XVIII. stoletja pot popravljena, vozili preko hribov proti Trstu ali Gorici.

Na tem kraju, kjer se je blago pretovarjalo, je bila že zelo zgodaj ustanovljena mitnica. Prve pisane vesti o njej pa so šele iz časov, ko so dobili naše kraje Habsburžani v roke.

Habsburžanom je vedno trda predla za denar. Da so ga dobili, so zastavljali svoje vladarske pravice (rudnike, mitnice) in svoja posestva. Tako je cesar Maksimilijan leta 1514 zastavil mitnico na Vrhniki pl. Egkhu, cesarskemu svetniku in stotniku v Gorici, kateremu je dolgoval 20.000 fl. Leta 1532 ni mogel cesar Ferdinand povrniti Jožefu pl. Lambergu njegovih stroškov za dvakratno potovanje k turškemu sultanu

Vrhnika v drugi polovici XVII. stoletja
(po Valvasorju XI, 423)

in mu je zato zastavil zopet vrhniško mitnico.⁴ Okrog leta 1566 je bila mitnica zastavljena baronu Thurnu iz Križa.⁵

Leta 1593 pa je oddal vicedomski urad mitnico v najem Janezu Flachu, trškemu sodniku in prvemu poštnemu odpravniku na Vrhniki, za 340 fl na leto.⁶ Od tedaj dalje je mitnica prehajala od sorodnika na sorodnika in je bila 200 let v rokah iste družine.

Pošta in mitnica sta morali donášati Flachu lepe dohodke. Tako je kupil leta 1593 mlin ob izviru Klisa, leta 1596 pa mlin v vrbah, ki je stal blizu izvira Klisa v Malo Ljubljano. Leta 1602 je kupil še obsežen travnik Zaloko, ki je ležal pri mlinu ob vrbah. Oba mlina sta bila nekda last Lambergov.⁷ Mlin ob Klisu deluje še danes (mlin »Žito«); mlin v vrbah, ki je stal tam, kjer je danes zahodno krilo Industrije usnja, pa so podrli leta 1805, ko so zgradili novo tržaško cesto.

Ob Klisu sta stala še dva druga mlina, ki pa sta bila podložna škofijskemu palatinatu. Eden je stal nekaj nižje od izvira, drugi pa v Gradišču v Hribu. Prvega so imeli Jelovski od leta 1631 dalje,⁸ drugi je pogosto menjal svoje lastnike.

Poleg dveh mlinov in travnika Zaloka, ki so spadali pod svobodno zemljo in bili vpisani v imenjski knjigi, je imel Flach še hišo na sedanjem Cankarjevem trgu št. 8 s hišnim znakom VL (Vlah) in letnico 1554. Hiša je bila podložna vicedomu. Nadalje je imel velik iztrebljen travnik v gozdu pod samostansko zgradbo v Bistri in žago v Verdu, oba podložna bistriškemu samostanu.⁹

Po Flachovi smrti je prešla leta 1640 njegova posest kakor tudi mitnica in pošta na njegovega zeta Hieronima Mureggerja.¹⁰ Ta je leta 1641 kupil od Raspa v Stari Loki še 13/4 kmetije in 5 domceev. Isto leto je dobil plemstvo s pridevkom Klismühlen po obeh mlinih, ki sta bila v njegovi lasti. V nekaterih listinah naletimo tudi na pridevek Mühlenfels po skali, izpod katere izvira Klis.¹¹

Muregger je imel tri sinove in dve hčeri. Sinova Mihael in Janez Gašper sta mu sledila kot najemnika mitnice. Odprava pošte pa je prišla v druge roke. Tretji sin je bil kartuzijan p. Hugo, ki je bil od leta 1670 do 1704 prelat v Bistri.¹² Hči Felicita se je poročila z Janezom Markom Kunstom, sorodnikom škofa Hrena, Ana Marija pa z Janezom Krst. Kalinom.¹³

Mihael je umrl mlad in zapustil hčer Ano Katarino. Vdova se je vnovič poročila s

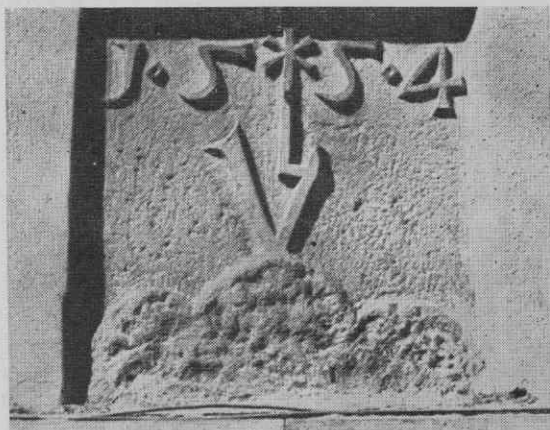
Francem Antonelijem de Gonzales. Mihaelov brat Janez Gašper pa se je leta 1660 odpovedal mitnici v korist svojemu svaku Janezu Marku Kunstu.¹⁴ Svoje premoženje je razdelil med svoje sestre, in sicer je dobila Antonelijevega mlin v vrbah in travnik Zaloko, Janez Kalin pa je dobil za svojo ženo in svakinjo Kunst imenje, kupljeno od Raspa.

Antonelijevega mlin v vrbah in travnik Zaloko prodala za 2000 fl bistriškemu samostanu, ki ga je imel do razpusta l. 1782.¹⁵

Da je Kalin lahko odštel dediščino Kunstovim, pa je prodal od Raspa kupljeno imenje knezu Janezu Seifertu Eggenbergu, ki je bil tedaj kranjski deželni glavar in lastnik logaškega gospostva. V logaških urbarjih se je to imenje nato vedno posebej vodilo pod imenom »Kalinovo imenje«, čeprav ni bil Kalin več njegov lastnik.¹⁶

Kako se je tedaj barantalo s kmeti, kaže vrhniški del imenja Čeplje. Po smrti Volka Thurna iz Križa je leta 1620 podedovala Marija Saloma pl. Lamberg gospostvo Dragomelj, h kateremu je spadal tudi urad Vrhnika z 19 3/4 kmetijami, raztresenimi po Vrhniki, Sinji gorici, Veliki in Mali Ligojni ter Blatni Brezovici. Leta 1650 so njeni dediči prodali to posest Andreju grofu Lambergu. Kmalu nato je posest priženil Bernardin grof Barbo, ki je odprodal urad Vrhnika baronu Volku Sigmundu Stroblhofu. Tako so ti kmetje prej kot v sto letih petkrat menjali svojega graščaka.¹⁷

Po odpovedi Janeza Gašperja Mureggerja leta 1660 je dobil najem mitnice njegov svak Janez Marko Kunst. Leta 1671 mu je bil najem podaljšan za nadaljnjih pet let, to je do konca leta 1676 s pravico, da ostane najem v primeru njegove smrti tudi njegovi vdovi in zakonskim otrokom. Janez Marko

Hišni znak pod portalom na Cankarjevem trgu št. 8 na Vrhniki

Kunst je umrl leta 1672 in zapustil štiri hčere, od katerih najstarejša je imela tedaj šele 12 let. Šestintridesetletna vdova Felicita se je že drugo leto nato poročila z 22-letnim Janezom Jakobom Hofmanom, ki je računal, da si tako zagotovi nadaljnji najem mitnice. Felicita pa je naslednje leto umrla.

Sedaj se je vnel boj za mitnico. Poleg Hofmana se je potegoval za najem tudi knez Eggenberg. Kljub svojemu ogromnemu premoženju je hotel odjesti najem mladoletnim otrokom, katerim je pritikal po pogodbi še do konca leta 1676. Po nalogu dvorne komore v Gradcu je kranjski vicedom pritiskal na varuhe mladoletnih otrok, naj se dediči odpovedo zakupu v korist knezu, pod katerega sodno oblastjo so varovanci z vsem svojim premoženjem in kateremu so kot deželnemu glavarju tudi osebno podložni. Knez jih bo zato že na kak drug način odškodoval. Varuh Janez Tomaž Kunst v Ljubljani je bil pripravljen, da ugodi knezu, drugi varuh, prelat Hugo v Bistri pa je odgovoril zelo diplomatsko, da osebno ni proti odstopu najema, da pa ne more spraviti ubogih sirot v še večjo bedo, kot so že zaradi smrti staršev. »Prepričan sem,« je nadaljeval prelat, »da bo knez, ko izve za bedo sirot, sočustvoval z njimi in jim v svoji prirojeni dobrotljivosti ne le pustil najem, marveč jim ga bo še podaljšal.« Ker prelat ni pristal na odstop, je ostal zakup še nadalje Kunstovim otrokom. Po prelatovem posredovanju je prevzela varstvo otrok in najem mitnice druga Kalinova žena Marta. Ta je vodila mitnico, dokler se ni njen sin Janez Krstnik poročil s Kunstovo hčerjo Katarino. Nato je poskrbel, da je dobil najem mitnice njen sin, ki ga je imel nato do svoje smrti leta 1736, to je 53 let.¹⁸

Cankarjev trg na Vrhniki

Kalini so bržkone prišli z Vipavskega. Na Vrhniki so imeli dve hiši, ki sta bili podložni uradu dednega točajstva. Na Valvasorjevi sliki sta to prva in tretja hiša na levi strani. Prva hiša, danes Cankarjev trg št. 1, je bila tedaj visoko dvonadstropno poslopje z enim pomolom. Danes ima hiša le eno nadstropje.

Janez Krst. Kalin star. je bil dvakrat poročen. S prvo ženo Ano Marijo rojeno Muregger je imel sina Friderika, z drugo ženo Marto pa Janeza Krstnika.

Friderik je podedoval obe hiši, podložni uradu dednega točajstva, Janez Krstnik ml. pa je prejel po posredovanju prelata Huga ob poroki s Kunstovo hčerjo Katarino še ostalo Mureggerjevo premoženje, to je hišo na Bregu, sedaj Cankarjev trg št. 8, mlin ob izviru Klisa, mitnico in 1500 fl, katere je položil že Mihael Muregger kot varščino za najem mitnice.¹⁹

Kalin je večkrat zaostajal s plačilom najemnine, ki je stalno naraščala. Flach je plačeval 340 fl, Muregger in Kunst 640 fl, Kalin pa že 755 fl.

Leta 1720 je imel 700 fl zaostanka. Izgovarjal se je na špansko nasledstveno vojno, med katero so francoske ladje pogosto ogrožale promet po Jadranskem morju, in na živinsko kugo, zaradi katere so bile meje beneške republike zaprte. Trgovina je zato močno trpela. Nadalje je imel s prevzemom cesarskega živčja za vojaštvo pred Trstom velike stroške, ker je moral pogosto potovati v Trst, Gorico in na Reko, stroškov pa mu miso povrnili.²⁰

Leta 1736 je ob svoji smrti dolgoval kar 1032 fl. Zaostanek je nastal po letu 1732, ko je bilo preko Trsta namenjeno blago oproščeno mitnine. Tedaj so padli dohodki mitnice za več kot polovico.²¹

V splošnem so morali imeti Kalini velik ugled. Ko je cesar Karel VI. potoval skozi Vrhniko v Trst in na Reko, je prenočeval 30. avgusta 1728 pri Kalinovich.

Cesar se je s svojim spremstvom pripejal na Vrhniko po Ljubljani s posebno, za to vožnjo zgrajeno ladjo, za katero so deželni stanovi plačali 6132 fl.²² Stari Kalinov dom je danes gotovo Cankarjev trg št. 1, ki je na Valvasorjevi sliki prva hiša na levi. Tedaj je bila to največja hiša na Vrhniki, podobna pravi graščini. Tu je bila za cesarja s spremstvom pripravljena večerja. Potrebna živila so dostavili jezuitski kolegij v Ljubljani, polhograjska graščina in trški sodnik na Vrhniki. Jezuitski kolegij je dal 9 puranov, 28 kopunov, 64 piščancev in 20 golobov; polhograjska graščina

je morala dostaviti 12 kokoši, 1 gos, 5 jerebic, 7 zajcev, 4 divje race, 2 srni, 12 ključnačev, 430 jaje in 260 lepih rakov. Vrhniški sodnik pa je moral preskrbeti potrebno zelenjavo, gobe, mleko, smetano in slednjič še 5 telet. Vino so vozili s seboj.

Isto množino živil so morali okoliški graščaki preskrbeti za vsako kosilo in za vsako večerjo, kjer koli je cesar s svojim spremstvom kosil ali večerjal. Živila so plačevali po določenem ceniku.²³

Od Vrhniko dalje se je peljal cesar s svojim spremstvom na 10 osebnih vozovih. Spremljala sta jih dva prtljažna voza. Pred njimi pa je vozilo 150 tovornih voz z drugimi potrebščinami. Vozili so po stari tovarni poti, ki je bila prav tedaj prirejena za vožnjo s cestnimi vozili in razširjena, da je bilo srečanje vozil mogoče. Logaško gospostvo pa je dobilo nalog, da morajo vsi podložni tovarniki, menjavci in izposojevalci konj dati vse svoje dobre konje vrhniškemu poštarju Francu Juriju Hofmanu na razpolago za priprege cesarskim vozilom. Prav tako je moral tudi bistriški samostan dostaviti 25 konj z vso opremo.²⁴

Po Kalinovi smrti leta 1736 je bil napravljen popis njegove imovine. Posestvo, ki je obsegalo pol kmetije in dva domca pod gospostvom Logatec, tretjino kmetije pod graščino Čeplje (Bokalci), eno in četrt kmetije v Podlipi, ki je bilo podložno bistriškemu samostanu, nekaj zemlje pod vrhniško faro in slednjič še svobodni mlin ob izlivu Klisa, je bilo ocenjeno na 5025 fl.

Med drugim premoženjem je bilo 248 fl gotovine, za 386 fl srebrnine, 1236 fl terjatev, za 386 fl živine in za 290 fl živil, med temi okrog 300 mernikov raznega žita, 700 funtov maščob in 300 bokalov vina. Solna oprema, obleka in perilo je bilo cenjeno na 620 fl. Med opravo je bilo 40 slik, večina nabožne vsebine in le tri knjige: življenje svetnikov in dva mala molitvenika. V popisu je tudi Mureggerjeva plemiška diploma. — Skupno je bila Kalinova imovina ocenjena na 8277 fl.²⁵

Deset let po smrti Janeza Krst. Kalina je izumrla tudi rodbina njegovega polbrata Friderika v moškem kolenu. Obe hiši dednega točajstva sta nato prišli v druge roke. Hišo ob Ljubljani so dobili Garzarolijevi.

Na Kunsta in Kalina spominja še danes oltar sv. Hieronima v vrhniški farni cerkvi. Ko je bila cerkev sv. Pavla leta 1631 na novo sezidana, so bili obnovljeni tudi štirje stranski oltarji. Od teh sta mitničarja Kunst in Kalin darovala oltar sv. Hieronima in pred njim napravila svojo grobnico. Po te-

danji navadi je imel vsak oltar svojega oskrbnika. Tako so oltar sv. Hieronima oskrbovali že Mureggerjevi, za njimi pa ga je oskrboval Kunst.²⁶ Da sta Kunst in Kalin darovala za oltar, pričata grba na oltarju. Na lizeni pod levim strebrom oltarja je Kalinov, na lizeni pod desnim stebrom pa Kunstov grb. Prvi je enak grbu, ki je na pečatu poleg Kalinovega podpisa na prošnji za posvetitev cerkve sv. Trojice, ki so jo vrhniški veljaki poslali 31. maja 1693 škofijskemu ordinariatu v Ljubljani.²⁷ Grb je deljen: zgoraj je lev, spodaj pa na vsaki strani poševnega pasu po ena šesterokraka zvezda. Drugi, Kunstov grb, je znan iz Valvasorja. Spodnje polje ima navzgor obrnjeno ost. V tem polju je kronan lev, ki drži v desni šapi turško sabljo v spomin, da se je Kunstov prednik udeležil bitke pri Sisku leta 1593. Na desni in levi strani osti je šesterokraka zvezda.²⁸

Kalinovo plemstvo je dvomljivo. V nobeni uradni listini se ne navaja in tudi sam se ne podpisuje kot plemič. Verjetno je uporabljal grb kakega plemiča svojega rodu, kar takrat ni bilo nič nenavadnega.

Po Kalinovi smrti se je vdova vnovič poročila z Ludvikom Dietrichom, ki je izplačal dediče in prevzel vso posest ter za nekaj let tudi najem mitnice. Bil je zadnji mitničar te družine. Na posestvu mu je sledil sin Ludvik ml., ki pa je vse premoženje zapravljal. Ob njegovi smrti je bilo zemljišče sicer še vedno v istem obsegu,

Kalinov grb

Kunstov grb

kakor ga je zapustil Kalin, na njem pa je bilo vknjiženih 30 dolgov v skupnem znesku 29.475 fl. Od teh je bilo vknjiženih 24.000 fl, medtem ko je gospodaril Ludvik ml. Takoj po njegovi smrti leta 1818 je prišlo vse njegovo imetje pod zaporo. Najprej so dali zemljišča s hišo vred v najem. Vdova Ludvika ml. je sedaj morala plačevati najemnino za dvosobno stanovanje v nekdanji lastni hiši; v prvem nadstropju pa je imel tri sobe v najemu krojač Jakob Cankar, stari oče pisatelja I. Cankarja.²⁹

Posest so počasi razprodajali. Hišo na sedanjem Cankarjevem tegu št. 8 je kupil Jurij Kotnik, ki jo je prezidal in je bila

pozneje občinska hiša ter je služila raznim uradom. Mlin ob Klisu je kupil Franc Kožuh in je pozneje večkrat menjal svoje lastnike. Hišno ime »Kožuhov mlin« pa je ostalo. Posestvo v Podlipi je prišlo v kmečke roke. Njive in travnike na Vrhniki v obsegu 56 oralov pa so razprodali na drobno.

Za vso posest se je izkupilo 15.331 fl, kar še od daleč ni pokrilo vseh dolgov. Likvidacija je bila zaključena šele leta 1839.³⁰

Tako je končalo premoženje, ki ga je zbirala mitničarska družina 200 let.

OPOMBE

1. Mrliška knjiga št. 1 vrhniške fare. — 2. Državni arhiv Slovenije (DAS), Gub. akti fasc. 54/1804-9383. — 3. DAS, KR XXXV Postwesen. — 4. MHK 1865, str. 17. — 5. DAS, Vic. arh. 85 T št. 6. — 6. Ib., št. 1, 3 in 4. — 7. DAS, 4. imenjska knjiga fol. 45 in 370. — 8. Škof. arh., Posestne listine podložnikov. — 9. Bistriški urbar iz leta 1659 v DAS. — 10. DAS, 5. imenjska knjiga fol. 133 in 392. — 11. Ib. in Vic. arh. 85 I/1. — 12. Vl. Milkowicz, Die Klöster in Krain. Die Priorenreihe. — 13. Mat. knjige vrhniške fare. — 14. DAS, Vic. arh. 85 I/4. — 15. DAS, 5. imenjska knjiga fol. 7 in 133. Bistriški glavni urbar 1729 III. del. — 16. DAS, 6. imenjska knjiga fol. 17. — 17. DAS, 5. imenjska knjiga fol. 20 in 24; 6. imenjska knjiga fol. 39; Valvasor, Ehre III/XI Dragombel. — 18. DAS, Vic. arh. 85 I/5. — 19. Ib., 85 II/2. — 20. Ib., 85 T/5. — 21. Ib., 85 II/2. — 22. DAS, Stan. arh. 50, snopič 11. — 23. Ib., 13/2. — 24. Ib., 50, 9 in NUK, Erbhuldigungsaktus, Ljubljana 1739. — 25. DAS, Vic. arh. 85 I/13 in 14. — 26. Vrhniška far. kronika. Vizitacija škofa Rabatte leta 1665. — 27. Škof. arh. fasc. Vrhnika I. — 28. Valvasor, Ehre IX/119. DAS, plemiška diploma Janeza Tomaža Kunsta št. 49. — 29. DAS, Stara zemljiška knjiga. Sod. Vrhnika. Gosp. Bistra št. 13, str. 200. — 30. DAS, Sod. Vrhnika. Gosp. Logatec, št. 33, str. 36.

FERDINAND SCHMIDT, PRVI RAZISKOVALEC JAMSKIH ŽIVALI

BOSTJAN KIAUTA

Ob znanstvenem nastopu Ferdinanda Schmidta v 20 letih XIX. stoletja je preteklo dobrega pol stoletja, odkar je izšla leta 1763 *Scopolijeva* Entomologia Carniolica, prvi opis lokalne favne v habsburški monarhiji in eno prvih entomo-favnističnih del sploh.¹ Ta čas je bilo zanimanje favnistov-amaterjev še vedno usmerjeno k študiju moluskov in insektov, ki so že v prvih časih sistematike vzbujali s pestrostjo svojih oblik njihovo pozornost.

Ko je odkril leto nato Scopolio človeško ribico in s tem prvo jamsko žival, ter objavil *Plantae subterraneae* — prvo sistematično študijo s področja podzemeljske biologije —, je opozoril na nov biotop.

Medtem ko je bila v tistih časih pobuda za favnistično raziskovalno delo večidel v rokah redkih strokovnjakov in ljubiteljev, so to nalogo v začetku XIX. stoletja postopno prevzemali deželni muzeji, ki so jih takrat ustanavljali pod vplivom romantike, da bi